

злютує в націю ¹во імя нації. На велику порожнечу — любов...

У своєму листі п. Самчук говорить не лише про долю літератури, ¹він неспокійний за долю й окремого письменника.

Доля його — здобути гармонію, могутню і всебічну, стати до суперництва в формі з найліпшими письменниками Заходу.

І не думати про себе особисто.

Степан Смаль-Стоцький

Немолів*)

(Спомики з дитячих літ на вічну пам'ять мому батькові)

Не було на ярмарку жадного порядку. Воно так як в тім решеті, що до нього я бувало назбирав багато хрущів і вони там лазять сюди, туди один поверх другого, то ніби крила розчепірюють, щоб полетіти, та не можуть, бо от вже другий ввалився на нього, одні другим заваджають, за ноги чіпляються — зовсім безпорадні. Отакий то ярмарок. То не те, що в вулю бджоли. І вони лазять на купі, але як добре придивитися, то здається, що кожна бджола добре знає, чого вона хоче, куди йде, одна другій не перешкаджає. Супроти купців, згінників наші люди були безрадні. Вони привезли, що мали на продаж, бо потреба гроша їх припекла. Та потреба силувала їх брати, що дають. Почухаються кілька разів в потилицю, закленають, виють трохи горілки тай тільки. Вертають до дому раді, що хоч сякий-такий крейцар побачили. За гроші було тоді тяжко. Люди гроша власне так багато не потребували. Все мали своє, все робили собі дома. Тільки на податки, на сіль, селедці, сякий-такий горщик або миску, в неділю і свята крейцар, два до церкви. От і все. Хиба трапилося весілля або похорон, тоді треба було трохи більше. Децю заробляли на панськім: на хмелярні, в полі орали, жали, косили, в лісі стоси рубали, возили. Але й за роботу на панськім заплата була здебільшого в натурі, лиш мало гроша перепало до людських рук. Потреби були невеликі і їх обганялося тими дрібними. У кого лежало в скрині яких 50 ринських, той був вже великий богач, той декому їх позичав звичайно на великий процент. Такі гроші добувалися з продажу коний, худоби, безрог, збіжжа на ярмарку.

Отак поярмаркували, побачилися, побалакали з собою, напилися і до дому. Розіжджалися з ринку трома гостинцями: лопатинським, стоянівським і камянецьким та ще й середпо-

*) Див. „Вістник“, кн. III.

лецькою дорогою. При гостинці лопатинським і каменецьким ближче ринку стояли ще жидівські доми, а далі вже господарські хати з городами. До стоянівського гостинця доїжджалося з ринку через велику торговицю на коні і худобу. З правого боку стояв панський двір в великім саді з мурованим парканом. З лівого боку було кілька крацких домків, де мешкали лікарі, була аптика і наша школа. А замикалася ця торговиця костелом, гарно огороженим штахетами. Та частина Радехова була чистіша, панська.

Жиди були не тільки шинкарями, крамарями, купцями, але і ремісниками — шевцями, кравцями, бляхарями... З християн мало хто тим займався. Наші люди, як звичайно, були хлібороби. У такого хлібороба був я на станції. Його обійстя, а власне поле межувало з городами, які належали до тих крацких домків з лівого боку торговиці. Часто ходив я туди стежкою, заглядав через паркани до городів, бо було там що видіти, чого я в нашім городі не бачив: калярепа, помідори, кучерява капуста, карафіоли, агрест, порічки, трускавки, всякі квітки, як рожі, гвоздики, резеда, братки і и.

За тільки ріжними, свіжими вражіннями і не зчувся я, як минув шкільний рік. Я дістав німецьке свідоцтво та вернувся до дому до моїх коний, коров. Я нишпорив скрізь в хаті, на гумні, в кожнім закутку, чи що за той час не змінилося, допитувався за все, а розказувати дідуневі, бабуні, татові, ровесникам мав я тільки, що страх. Моє свідоцтво взяли тато в неділю з собою, щоб показати його учителеві та панотцеві, коли по службі Божій питиме каву в школі. І мені казали йти з собою, щоб похвалитися своїм школярем.

— Дуже добре свідоцтво має ваш Степан — каже священник, — треба подумати, щоб його далі давати до шкіл.

— Та що ви, егомосьть, кажете? В Радехові нема вже вищої школи. Кудиж я з ним?

— До Львова.

— То не на мої сили.

— Подумаєм. Може до бурси на утримання його прийнятиб.

— Де, де, де — тато зажурилися. Вони завсіди журливі були.

— Спробувати треба — тут і учитель докинув своє слово.

— А ходи но сюди, Степане — сказав священник і почав випитувати, що я по німецьки знаю і и. Похвалив мене, заохочував, щоб я далі так вчився, а я поцілував в руку й вийшов. Дідунь также були при тім, але нічого не говорили. Аж як я вийшов, то в хаті була ще дальша розмова і, що то таке бурса, і як можна туди дістатися. Думка була таки дати мене до шкіл.

За якийсь час привіз священник відомости про бурсу і що треба, щоб туди прийняли. Добрий голос, добре свідоцтво шкільне, свідоцтво лікарське про щеплення віспи, свідоцтво

убожества. Тато знов зажурилися, але тепер вже дідунь заговорили своє важке слово і ніяк не попустили. Коли Бог дав тобі таку дитину, що має добру голову до науки, то треба все зробити, щоб Степан пішов до шкіл. Був би великий гріх та тяжкий закопати талант в землю. Тобі нічого не шкодить, що навчився письма. Хоч ти молодий, люди тебе шанують як старого. Якби Степан вивчився на священика, мавби ти велику ласку в Бога. Бог би твою працю благословив, народ мавби свого вченого порадирика.

Учитель склав просьбу, тато постаралися про все потрібне. Дали просьбу на почту.

Тимчасом почали мене тато на добре вчити „тропарів“, „кондаків“, „гласів“, так що, де ми не були разом, все їх виспівували, щоб вони добре вбилися мені в голову. Десь в половині серпня ми вже знали, що нам на першу Пречисту треба бути у Львові, бо того дня по службі Божій будуть там приймати до бурси. Тепер і дядько Луцько мав роботу, бо треба було мене якось прибрати як школяря до Львова. Пошили мені з домашнього сукна чемерку, що запиналася тасьмами на гудзиках в два ряди, з купованого сукна штани і камізельку. Капелюшок і чоботи купили мені тато в Радехові. Сорочки і штанята прилагодили мені бабуня. От і вся моя виправа.

А ми з татом чим раз більше виспівуємо то „Камени запечатану от Юдеї“, то „Кая житейская слава“, то „Вся суєта людська“, то „Гді єсть мирськов пристрастіє“, то затиємо „Світе тихий“ або „Єдинородний Сине“... Памятаю як сьогодні: Позавтра вже перша Пречиста, завтра рано треба вже їхати до Львова, а ми оба „за хвостом“ ралимо та все ще в останнє виспівуємо, аж голос в лісі лунає.

На другий день рано тато дали обрік коням в жолоб, намастили віз, вимостили ззаду і спереду сидіння, поклавши впоперек воза мішок оброку та прикривши сіном, щоб було коням на попас, а нам добре сидіти, зверху застелили все рядном. Там примістили і мій невеликий клунок з шматтям, взяли хліба і дещо до хліба на дорогу, бабуня ще понадавали всяких присмаків для мене. От і коні привели тато, щоб напоїти. Збираємося. Всі хатою йдуть на гумно відпроваджати нас. Тато запрягли вже коні. Час в дорогу. Я цілую руки дідуневі, бабуні, мамі, дядькові, всі благословлять мене, бабуні котяться сльози по зморщенім лиці, а я якийсь веселий, якби їхав кудись на празник. Вже й браму відчинили, я вискочив на віз, сів, тато пужальном зробили хрест на землі перед кіньми і собі сідають. Щаслива вам дорога — кажуть усі, а шануйся, Степане, не завдай нам сорому — кличуть ще дідунь і ми рушили в дорогу.

Оттак я, маючи 9 літ, виїхав з Немолова власне на завжди.

Прийжджав я ще до рідної хати тільки на вакації, а пізніше ще, щоб тата та родину відвідати, але тоді там мали ме-

не немов за гостя. В останнє був я в Немолові під конець серпня 1918 р.

Їдемо. Підїхали доріжкою між полями до горбка, я ще раз оглянувся, кинув оком на гумно, на хату, на село. Далі їх не видно стало. Переїхали через Пасіки. То ще наше село. День гарний, веселий, але тато зажурені, все щось думають, вздыхають, хиба до коний обїзвуться. Вже і Радехів минаємо. Їдемо в незнану мені досі дорогу. Розглядаюся. Рівнина, поля, як далеко сягає око, хиба то тут то там ліс її перериває. Як покажеться на озиді яке село, я розпитую тата, як називається, чи більше як Немолів, чи тато знають кого з того села. От вже Гануська при дорозі, німецька кольонія. Бачу инакші хати і будинки, великі коні і худоба більша. Знов якийсь наше село, а нарешті і Холоїв, ярмаркове село, досить багато жи дівських домів при гостинці. За Холоєвом на краю стоїть коршма, там ми спинилися попасати, коні напоїти, бо вони вже добре впріли. Коршмар цікавий все знати: звідки, куди, пощо. Тато розговорилися, вже їм якийсь легче стало на серці, як похвалилися, що я скінчив радехівську школу, і тим в очах коршмаря вирости на незвичайну людину, коли везуть свою дитину до шкіл аж до Львова. А я був рад, що тато веселіші стали. Тимчасом коні обрік зїли, сіном закусили, відпочили і ми пустилися в дальшу дорогу, що йшла тепер лісом в холодку. Дорога не була вимощена. Грубе коріння сюди і туди лежало часто впоперек. Декуди ями і баюри були вимощені хворостом. Їхалося помалу. Тато дістали охоту балакати. Ми їдемо, кажуть, та Господь знає, що з того буде. Ще кілька неділь тому ми нічого не знали, що сьогодні їхатимем туди, де я сам ще ніколи не був. Божа воля. Може вона така, щоб з тебе було щось иншого ніж гречкосій. Ти перший з села в сірячині пішов до Радехова до школи. Крім тебе не було там ні одної хлопської дитини, тай ніде в околиці не чути, щоб люди давали свою дитину до шкіл. Якби нам Львів був так близько як Радехів, то можна б те витримати і довші роки. Але до Львова далеко. Я не міг би тебе там своїми коштами удержувати, бо там певно і дорожче. Я мігби тільки помагати, якби тебе прийняли до бурси. Тож уважай добре завтра, що там тебе питатимуть. Відказуй сміло, нічого не бійся. Може матимеш щастя. Люди люблять відважних хлопців. Ти в мене добрий хлопець, міркуй, щоб тебе і другі мали за доброго хлопця, щоб ти і там сподобався. Такого Бог благословить. А як Бог pomoже, то все буде добре. Я гадав, що будеш мені помічником в господарстві, а от ми їдемо в незаний нам світ. Може ти там більше потрібний, коли така Божа воля. Дивися тільки, щоб ми ніколи сорому не зазнали. — Я слухав уважно кожного слова. Ніколи ще досі тато зо мною так не говорили. З дідунем то ми собі инакше. Але тато бувало все тільки: подай те, принеси це, піди там, роби це. А тепер зо мною так як з старим. За цю хвилю я немов виріс у власних

очах, дозрів і мені від того, що тато зо мною так лагідно, так розважно говорять, невимовно солодко в серці стало. Хоч тато були добрі, то я все таки, як звичайно, тата боявся, бо вони досі тільки гостро приказували. В тій хвилі ми приятелями стали. Я набрався сміливости з ними про все говорити.

От ми вже в Кам'янці. Спершу селянські хати і обійстя з городами, далі муровані доми, костел, але найкраще то ріка Буг. Таку ріку я перший раз бачив. То не наш потічок, що пливе з криниці. Тут ми з дідунем іншої риби наловили б.

В дальшій дорозі попадалися частіше села такі як наше і „болота“ були такі як у нас за криницею або „за багном“ і їхали ми великою греблею на болотах Жидятич і так помалу доїхали аж до села Збоїська на горбок, відки було вже видно Високий замок і Львів. Ми спустилися з горбка і небавом їхали вже поміж передміськими домками. Переїхали жовківську рогатку і коло Николаївської церкви заїхали до заїздного дому, що хоч був мурований, нагадував нам радехівські заїздні доми. Як їхати, де попасати, де заїжджати, це все розвідалися тато докладно у радехівського балагули, що кожного тижня їздив з Радехова до Львова, возив туди і назад людей та привозив для радехівських купців всякий крам.

Примістивши віз і коні в заїзнім домі, напоївши їх і давши їм оброку і сіна, вибралися ми до міста. Ідемо, розглядаємося, все високі муровані доми, а в них крами та крами, людей повно, не так як у нас на селі, де, буває, нікого не стрінеш на вулиці. Дійшли ми до ринку. Довкола ще кращі та вищі доми, а по середині великий дім з високою вежою, а на ній з усіх боків годинник. От ми вже й в волоській церкві. Відправляють вечірню. Ми дотиснулися до криласа й собі потрохи підспівуємо. По вечірні тато розпиталися за бурсу, де, коли будуть там нових бурсаків приймати. Ми вийшли з церкви на подвір'я. Тут показали нам бурсу.

На другий день на сам празник першої Пречистої по службі Божій зайшли ми до бурси, бо там мали приймати нових бурсаків. За столом, накритим зеленим сукном сиділи вже пани, коло них з краю панотець Бажанський з скрипкою в руці. Перед столом в великій комнаті та ще й в сусідній комнаті повнісько людей, що так як тато бажали своїх хлопців примістити в бурсі. Було 7 місць вільних, а 135 подань. Викликають за порядком. Хлопці приступають перед стіл, панотець Бажанський пробує їх слух і голос, потягаючи смиком на струнах та прислухаючися добре, як хлопці до того своїм голосом достосовуються, бо найбільшу вагу при виборі нових бурсаків клали на добрий слух і голос. Викликали і мене. За скрипкою, хоч смик перескакував на різні струни, я і собі зараз виводив тони чистим голосом. Мій слух був добрий. Почалась проба, як за високо досягає мій голос. Видко було, що панотець Бажанський був вдоволенний, бо казав мені ще

заспівати, що вмію. І я зятагнув Пречистая Діво, мати руського краю. Досить.

По всім встали пани зза стола, вийшли кількома східцями до іншої комнати, там мали пораду, а вернувшись проголосили свою важну для цілого мого життя постанову, що я першим заступником на випадок, як яке місце протягом року опорожниться. Не прийняли мене зараз лиш тому, що я з моїм свідоцтвом з тривіальної школи в Радехові не можу бути прийнятим до гімназії, а мушу ще скінчити четверту клясу нормальної школи у Львові. Тим моя доля рішилася. Тато, порадившись з префектом бурси, записали мене до четвертої кляси нормальної школи у Львові, найшли мені станцію у шевця Незабітовського на Вірменській вулиці за 4 ринських місячно з тим, що харчі посилатимуть що тижня, купили книжки і прибори, дали ще на видатки 4 крейцарі, поблагословили мене і я лишився сам у Львові.

Отак виїхав я з рідного села Немолова, маючи 9 літ, щоб власне вже більше ніколи туди не вернутися, бо небавом мене прийняли до бурси, а з бурси можна було їхати до дому хиба аж на вакації.

Десять літ бував я ще на вакаціях в Немолові. За той час там багато дечого змінилося. За мною пішли з Немолова до шкіл ще два хлопці: Петро Шостак, син сусідки нашої, який скінчивши педагогію, став учителем народнім — в кінці свого життя в Хмільні, і Місько Секунда, син учителя нашого, який потім служив у війську і став канцеляристом. Ми були перші піоніри в поході селянських дітей до шкіл в усій нашій околиці. Пізніше було вже їх що раз більше. Особливо багато учителів вийшло з нашого села. І до сільської школи люди радо посилали діти, з яких потім зароїлося в селі капралями, фірерами, молодими людьми, що привикли в війську до дисципліни.

Коли я був в 2-ій гімназіяльній клясі, померли бабуня, а якось 2 роки пізніше поховали і дідуня. Ми з татом справили їм славні поминки, яких наше село ніколи досі не бачило. Відправляли два священники: наш о. Яцковський та о. Радкевич з Руденка. Співала вісімка бурсаків, що приїхали зі мною зі Львова: Мишуга, Манастирський, Федак, Рибчак, Олексевиц, Романовський та, здається ще Осмиловський. Це була така подія, що про неї довго говорилося по селах, бо на поминках були свояки із сусідних сіл. З поворотом були ми в гостях у о. Яцковського в Хмільні і там виспівували ще багато світських пісень, що люди на вулиці ставали і захоплювалися нечуваним досі хоральним співом. З піснею в устах здобували ми скрізь серце людей. Ми приїхали і верталися до Львова вже залізницею від станції Заболотці. Туди нас тато і дядько Луцько відвозили. Дорога наша йшла через Станиславчик над Стиром. Потім тато і дядько Луцько тай усі все згадували ті поминки і так заохотилися, що на вакаціях, хоч яка тяжка

праця в полі і скрізь в господарстві, вечерами ми сходилися в школі в учителя Костика, що настав в Немолові учителем по смерті Константина Секунди, і вивчилися цілу службу Божу співати з нот, які я привіз з бурси. Що то за вітха була, як ми одної неділі відспівали її в нашій церкві. Тато мав дуже гарний теноровий голос, дядько Луцько співали другим тенором, учитель Костик другим, а я першим басом. На другу неділю мусіли ми вже на бажання о. Яцковського співати службу Богу в Хмільні, а далі і в Руденку. Священники гостили нас в своїм домі, ми сідали разом з їх ріднею до столу. Тато і дядько дуже виростили в своїх очах, бо з ними всі обходилися як з рівними. Збудилося почуття людської гідності, а з тим і бажання чимсь відзначитися. До хати справили тато тарілки, ложки, ножі, виделці, склянки. Почали в нас їсти вже не з одної миски. Мама навчилися варити і пекти мясо, курятину та такий добрий росіл з локшинами, що нехай всі кухарки сховаються. Вже й до пирижків з сиром уживали про свято п'ятльованої муки.

Наше село взагалі за той час якесь заможніше зробилося. Нові хати ставили собі люди вже вищі з більшими дверима і вікнами, з модними клямками та з ганком. Замість хворостяних плотів з острішком або частоколів попадалася вже огорожа з тертиць. Возів на залізних осях куди більше стало. Намість старої поставили нову, значно більшу церкву. Худоба у людей краща і більше її. Ліпше годовані коні..

Це все наслідком того, що люди корчували панський ліс та що трохи не все село перестало пити горілку: всі належали до брацта тверезости, присягали в церкві на тверезість.

Зараз за громадським лісом господарям відмірювали один, два або й більше моргів панського ліса. Ту своєю пайку мали вони викорчувати, дерево собі забрати, всі пні викопати, землю зарівнати і за те б років собі сіяти. Що за буйне просо або гречка родили на такім корчунку! І я на вакаціях там трохи попрацював. Прибуло в селі багато будовляного дерева, дров, збіжжа. Через село поклали по однім боці вулиці кладки з тертиць, щоб сухою ногою можна було перейти ціле село, як настане болото. Гарніше, чистіше, чепурніше, культурніше зробилося ціле село.

Тато поставили собі новий шпихлір, а на полі за гумнами вітрак, „пересипали“ всі будинки. Дядько Луцько купили собі мале господарство, поставили гарну хату, оженилися, стали господарем.

Як скінчилося корчування панського ліса між Немоловом а Хмеленською границею, тоді ще викорчували Малі і Великі Округи, а і при корчуванні Хмеленського ліса Немолівці, маючи вже вправу і досвід, рвалися, щоб захопити і собі, що тільки можна.

Отак позникали великі ліси з їх вовківнями, смолярнями. З ліса зробилося поле. Воно трохи піскувате, громушовате,

але коли добре його обробити, родить. До фільварків на Медведях, на Собині, прибули нові фільварки на Мякшині. Люди мали зарібок. Добре памятаю, як я, приїхавши по матурі до дому на вакації, wraz з татом двома плугами — тато одним, я другим — орав на панським, щоб тато заробили 5 ринських.

Від того часу бував я вже рідко коли в Немолові, бо з Черновець було далеко і я, звичайно, сам удержуючи себе на університеті, мусів дбати, щоб з року на рік мати з чог жити. Тато були лихі на мене, що я по матурі не пішов, я вони собі цього дуже бажали, до духовної семінарії, а записався на філософський факультет аж в Чернівцях. Але ставши професором і оженившись, поїхав я зараз до рідної хати показати її моїй жінці. Зійшлася вся тоді велика родина: три брати, чотири сестри, були свояки і з Середполець. Настя і Гануська вже віддалися, мали діти, брат Іван також оженився. Щире, гарне родинне життя в моїй рідній хаті зробило і на мою вже покійну жінку, доньку декана Заревича з Рожнова, дуже миле враження. Від того часу тато майже що року приїжджали до нас до Черновець в гостину на довгий час, бавили своїх внуків, чулися у нас дуже щасливими. Відвідувала нас тут і інша рідня. І я ще два, три рази був в Немолові у тата і у рідні, раз з моїм приятелем Коцовським на весіллі мого брата Віктора, останній раз 1918-го р.

Село ще більше розрослося. Напроти нашої хати стояла вже гарна, велика школа. Молоде покоління читало правильно газети, книжечки і в розмові з парубками пізнати було ширшу освіту. На гумні бачив я нові прилади господарські, расова худоба була на обійстю, люди сіяли конюшину, овець вже більше не держали. Власне сукно зникло, замість нього купували фабричне. І сорочки носили вже звичайно перкалеві. В хатах висіли вже стінні годинники, лампи нафтові звисали зі стелі. Страву варили вже звичайно на „шпаргарді“. Проти дощу хоронилися вже не мішками, де один ріг вкладався в другий, з чого повставав каптур, що звисав з голови на плечах, — а парасолями. При возах позникали мазниці. І батоги стали інші, не плетені з ниток, а куповані, скіряні. Пуга вже давніше wraz з тим, як перестали волами їздити й орати і ярма вже тільки висіли в шобах на стіні, нагадуючи лавні часи, парестала уживатися. Ще громадський пастух мав пугу, але і пастухи у нас вже перевелися. Замість давних деревляних городників уживали вже тільки залізних рикалів. „Болото за криницею“ висушено. Вода з нього стягнулася до великого рова, що його перекопали через болото в напрямі її природного спаду. На „болоті“ були тепер здебільшого добрі сіножати, а на решті різали торф, яким тепер, висушивши його цегли, почали топити в печі. На літо йшли до Німеччини, до Голяндії на роботу, або вивандрували зовсім до Америки, до Канади, шукаючи так на цілім світі ліпшого „насушного“. Світ одкрився нашому народові. В нашій селі на панським на Мякшині купив

собі мій первий брат Паламар з Середполець дуже гарне господарство. Аж прийшла війна з своїми наслідками та спричинила дальші великі зміни серед нового покоління в Немолові, які бачити мені вже не доведеться.

Здається не довгий час. Бо що то значить вік чоловіка, хочби і мого батька, що прожив 90 літ. А які великі перемини вже за його життя, на його очах в нашому селі.

І в нашій родині все нові покоління підросали, переймали працю в свої руки: 4 сини, 4 доньки, 32 внуки, 40 правнуків, 4 праправнуки споглядали на патріярха свого роду, користуючися його великим життєвим досвідом, його духовими надбаннями, його здоровими етичними засадами. Він помер. Життя йде далі і все наново на старім ґрунті оновлюється. Воно глибоко закорінене в землі, все нові парости пускає. Живуща любов до неї як до рідної неньки пре все до нового чину. Всі до неї туляться, її обробляють, за неї дбають, в неї вірять, на неї надіються. Встаючи, не розгадують, що робити: кладуть хрест на себе, працюють, виконують працю, якої ненька земля від них вимагає. Мозольною працею на ній будують не лиш свою долю. Працюють для нових, все свіжих, і грядучих поколінь, працюють для вічності. Навіть і ті з роду, що відстали від землі, не в силі від неї відорватися. В їхній душі не може затертися те, що вона їм там глибоко позначила в їх дитячій віці. Велика сила рідної землі. Вона тісно держить роди прикупі, з її соків, із досвіду і традиції поколінь, що переходять „от рода в род“, виростає жива культура народа, його здорова природна етика, його жива релігія, увесь його світогляд, що дають йому силу устоятись віками як цілість супроти грізного наступу з усіх боків. То тільки чоловік старіється, умирає, находить в землі вічний супочинок. Але його щира праця, його багатий досвід, його буйна смілива думка марно не пропадають. Від одного десятеро переймає все те, щоб його ще розмножити. Народ на землі серед її живої природи все молодшає, росте, розвивається. Народ невмирущий.

Прага, в грудню 1932.

